

**ТЕОРЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ НА ФОРМИ ЗЕМЕЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
ТА ЕКОНОМІЧНІ ФУНКЦІЇ І БІОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ**

**Макаренко П. М., д.е.н., професор, член-кореспондент НААН України;
Могилат М. Г., аспірант**

Полтавська державна аграрна академія

У статті подано теоретичні аспекти трудової і приватної форм власності на землю. Визначено, що у соціальному плані трудова власність (соціалізація землі) порівняно із приватною власністю землевласників, які здають її в оренду, є більш справедливою. Але зазначено що без приватної власності на землю неможливо створити високу мотивацію до ефективної і продуктивної праці.

Тобто з точки зору раціонального використання землі, збереження і примноження родючості ґрунту найбільший ефект дає приватна власність виробника-підприємця, коли землевласник і землекористувач є однією особою.

Визначено економічні функції земельних ресурсів та обґрунтовано відмінності землі від інших засобів виробництва. Досліджено місце землі у структурі виробничого потенціалу сільськогосподарського підприємства. Проведена класифікація видів родючості ґрунту в залежності від рівня капітальних вкладень у землю, досягнутого рівня використання землі, за метою визначення, за місцем визначення, за рівнем відтворення ґрунту.

Ключові слова: форми земельної власності, соціалізація землі, оренда землі, землекористування, земельний потенціал, ґрунт

Постановка проблеми. Забезпечення сталого розвитку економіки України, її продовольчої безпеки неможливо досягти без гарантування права власності. Для аграрної сфери критичним у даному сенсі є здійснення подальшого реформування земельних відносин, передусім – забезпечення всіх атрибутів права власності (володіння, розпоряджання та користування) на землю як головного засобу виробництва. Водночас специфіка земель сільськогосподарського призначення, їх роль та суспільне значення для виробництва нашої держави вимагає детального обґрунтування економіко-правових аспектів забезпечення земельної власності. Тривалість аграрної реформи та головної її складової – реформування відносин власності, – перевищила 20 років, що є безпрецедентним явищем у світі у плані політичної непослідовності та специфічних флуктуацій при здійсненні національних ринкових перетворень. Чимало аспектів методологічного забезпечення власності на землю залишаються недостатньо дослідженими. Тому окреслена проблематика статті є надзвичайно актуальною і потребує негайного наукового опрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економіко-правові аспекти формування земельних відносин ринкового типу в Україні висвітлюються як представниками політичних сил, так і науковцями. Питання земельної реформи та потенціалу сільськогосподарських земель є предметом дослідження багатьох вчених. Серед них значну увагу цим питанням приділяють такі вчені: В. Г. Андрійчук, О. І. Гуторов, Б. М. Данилишин, Д. С. Добряк, В. В. Россоха, А. В. Чаянов.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення форм власності на землю, обґрунтування місця землі у структурі виробничого потенціалу

сільськогосподарського підприємства та розробка класифікація видів родючості ґрунту.

Виклад основного матеріалу дослідження. У країнах ринкової економіки найбільш поширена приватна власність на землю. При цьому земля для її власника постає в декількох іпостасях:

- засіб виробництва; як об'єкт продажу (товар);
- власність, що дає дохід (передача землі в оренду);
- засіб речової застави (застава землі в іпотечному банку для одержання кредиту);
- вигідне вкладення капіталу (уречевлене багатство, яке, як правило, зростає в ціні, не піддається інфляції).

Власник землі здійснює землеволодіння. Останнє означає визнання права певної (фізичної або юридичної) особи на ту чи іншу ділянку землі відповідно до історичних умов, які склалися в країні. Від землеволодіння слід відрізнити землекористування, тобто встановлений законом або традиціями порядок використання землі в сільському господарстві насамперед як засобу виробництва.

У практиці господарської діяльності землеволодіння і землекористування не завжди збігаються. В такому разі вони персоніфікують різні юридичні або фізичні особи. Землекористувач не обов'язково повинен бути власником землі, на якій він веде господарство. Власник землі може передавати землю землекористувачу на різних умовах і в різних формах. Однак класичною формою передачі землі її власником землекористувачу є оренда, яка виникла майже одночасно з появою рабовласницького суспільства.

Нині частка орендованої землі в різних країнах суттєво різниться. Зокрема, у країнах, які розвиваються, вона залишається основною формою селянського землекористування. Так, в Ірані орендують землю 60 % усіх селянських сімей. У Гватемалі й Аргентині частка господарств, які орендують землю, становить близько 40 %, а в Панамі – понад 75 %. Деяке інше становище в країнах з розвинутою ринковою економікою. Якщо кількість фермерських господарств, наприклад, у США взяти за 100 %, то 60 % фермерів є повними власниками землі, на якій вони ведуть господарство, 29 % – беруть в оренду частину землі; 11% – орендують землю повністю. Нерідко орендарем є син, який орендує у батька певну ділянку землі, для того щоб з часом стати її власником. Можливий і такий варіант, як оренда землі у держави. В Україні земля здається в оренду абсолютною більшістю її нових власників-селян [7, с. 445].

Стосовно того, яка із форм власності на землю є найбільш прийнятною для суспільства, чи взагалі земля не може знаходитися у власності тих чи інших суб'єктів, серед вчених і політичних діячів ніколи не було досягнуто єдності поглядів. У певній мірі умовно тут можна виділити два основних напрями:

- прихильники соціалізації землі;
- прихильники приватної власності на землю.

За визначенням О. В. Чаянова соціалізація землі означає, що ніхто не може бути власником землі. «І доки він і його сім'я працюють на землі, ніхто

не має право перешкоджати йому користуватися, поліпшувати її й отримувати з неї доходи. Але як тільки він або його сім'я перестала господарювати на землі, він вже не має права нею користуватися. Ось що означає у чистому вигляді трудове право на землю. Ми визнаємо його. І ось чому ми говоримо, що вся земля – державна, приватновласницька та інша – повинна бути визнана загальнонародним надбанням і надходити в трудове користування народу» [12, с. 35 – 36].

Більшовики, захопивши владу в країні, в якій абсолютно переважало селянство, щоб втримати цю владу не могли не враховувати їх бажань. Зрозуміло, селянство у Росії та Україні не було однорідним. Були заможні селяни, середняки та бідняки. Більша частина землі належала поміщикам та заможним селянам. Питома вага великих господарств становила 3,4 %, але на їх частку припадало 68,9 % всієї землі. Водночас 1/3 селянських господарств або зовсім не мала землі, або її було не більше, ніж по одній десятині; у 46,3 % господарств робоча худоба була відсутня. Таким чином, більшість селян були «малоземельними». Саме вони вимагали ліквідації великого землеволодіння та передачі землі працюючому народу без будь-якого викупу. До того ж, масові селянські партії (насамперед соціалісти-революціонери) об'єдналися під лозунгом «соціалізації землі». Останнє означало повну ліквідацію приватної власності на землю (не тільки землі великих землеробів, а й якою володіло заможне селянство) і передачу землі у рівне користування селян та її перерозподіл, для забезпечення справедливості у користуванні землею.

У зв'язку з цим М. Туган-Барановський дає відповідь на запитання, чому російське селянство, яке звикло до порядків роздільної земельної общини, та селяни України (які не знали роздільного общинного землеволодіння) однаково підтримували вимоги соціалізації землі.

1. Прагнення селян максимально розширити свої земельні наділи насамперед за рахунок поміщицьких володінь. Малоземельні селяни сподівалися одержати побільше землі і за рахунок перерозподілу великих селянських господарств. Тобто, соціалізація всієї землі при її «подушному» розподілі дасть найбільший вигаш тим, хто до моменту поділу землі мав її найменше. Прощарок селян з більш-менш великими земельними наділами при цьому може лишитися частини землі. Тут має місце порушення трудового права на землю, якщо такі селяни вели трудове господарство (не наймали працівників).

2. На Заході селянство не вимагало ліквідації власності на землю та передачі всієї землі до рук працюючих на ній, оскільки там земельна тіснота, в міру загального економічного зростання слабшає. Там селянство йде із сіл до міст і в селах залишається все менше населення. У селах Росії та України чисельність населення зростала, земельні наділи скорочувалися [11].

З думкою прихильників соціалізації землі можна погоджуватися або заперечувати її, але практика показала, що один із перших декретів радянської влади про націоналізацію землі був повністю підтриманий тими, хто від цього виграв, хто «приростив» свої земельні наділи або одержав землю вперше. Такі ж селяни становили абсолютну більшість.

На наш погляд, питання про переваги чи недоліки соціалізації землі або її приватизації не слід оцінювати однозначно (до речі як і всі інші явища та процеси суспільного життя). Водночас зазначимо, що на практиці «соціалізація землі» не є її «нічийністю». Земля знаходиться у загальнонародній власності. Фактично нею розпоряджається держава як інститут суспільної влади в особі своїх установ. Адже функцію надання землі у користування хтось повинен виконувати: держава чи місцеві органи влади. Але це вже інший аспект «соціалізації землі».

З позиції соціальної справедливості соціалізація землі не має собі рівних. Вона виключає нетрудові доходи, пов'язані із землею. Землю використовують лише ті, хто може і бажає її обробляти. Виключається оренда землі і дрібна її парцелізація.

В економічному аспекті більшість вчених-аграрників і політичних діячів (зарубіжних та вітчизняних) віддають перевагу приватній формі власності на землю. У цьому зв'язку виникає чимало теоретичних і практичних питань. Чи дійсно вона є найбільш раціональною формою власності на цей своєрідний ресурс? Спробуємо дати відповідь на поставлене запитання. Вихідною умовою оцінки приватної власності на землю є чітке розмежування двох видів монополій: 1) монополія на землю як об'єкт власності; 2) монополія на землю як об'єкт господарювання. При цьому, як зазначалося, у господарській діяльності обидва види монополій може здійснювати одна і та ж або різні особи. У першому випадку йдеться про випадок, коли землю використовує її власник. У другому – власник землі передає її іншим особам на певних умовах (найчастіше на правах оренди). Відповідно і різною буде оцінка приватної власності на землю у соціальному та економічному аспектах. Саме тому розглянемо окремо два різновиди приватної власності на землю з точки зору її використання.

Власник і господар землі уособлює один суб'єкт. Такій приватній власності (іноді її називають «трудовою») притаманні наступні ознаки, які безпосередньо або опосередковано впливають на сільськогосподарську діяльність у цілому [7, с. 448].

1. Найповніше забезпечується економічний суверенітет власнику – господарю, а відповідно висока мотивація до ефективної і творчої праці на своїй землі.

2. Власник – господар землі не виплачує орендну плату, а отже, має можливість отримувати більший прибуток або (за рівності інших умов) знизити ціну на свою продукцію нижче ринкової, тобто бути більш конкурентоспроможним.

3. Для власника землі, який веде на ній господарство, природним є право ефективно її використовувати, одержувати максимальну віддачу від неї. При цьому власник землі зацікавлений у збереженні родючості ґрунту як головної умови ефективного господарювання на перспективу. Тобто, з «трудовою» формою власності на землю не може зрівнятися жодна з інших форм власності на неї з точки зору ефективного використання землі, збереження і підвищення її родючості.

4. Для сільського господарства у зв'язку із сезонним характером виробництва у рослинництві особливе значення має одержання кредитів. Однак це пов'язано з певними гарантіями, яких вимагає банк від суб'єкта позичкового капіталу. Власник землі має можливість використовувати землю як об'єкт застави для одержання іпотечного кредиту.

5. Приватна власність на землю тих, хто її обробляє, є соціально справедливою у тому аспекті, що вона виключає нетрудові доходи від землі. У соціальному контексті трудова власність на землю порівняно з приватною власністю землевласників, які здають землю в оренду, є справедливою. Тут ми маємо повну аналогію з приватною власністю на будь-які блага, що використовуються самим власником і не є джерелом нетрудового доходу.

Таким чином, є підстави вважати, що приватна власність на землю тих, хто веде на ній господарство, самозабезпечує її власнику становище реально-го господаря виробництва, а це за нормальних макроекономічних умов зумовлює внутрішні стимули до активної творчої праці власника-трудівника і господаря в одній особі.

Саме виходячи з наведених міркувань більшість вчених на Заході вважає, що приватна власність на оброблювану землю – одна з найважливіших складових ефективності сільськогосподарського виробництва, тобто розглядають цей чинник як рушійну силу й основу успіху у землеробстві. Відповідно скорочення кількості приватних власників землі, які на ній ведуть господарство, фактично означає підриг однієї з основ сімейного фермерства, суперечить його природі.

Віддаючи належне трудовій приватній власності на землю, зазначимо, що її позитивні сторони не слід абсолютизувати. Зокрема, з вище наведеного не впливає однозначний висновок, що без приватної власності на землю неможливо створити високу мотивацію до ефективної і продуктивної праці. «Без приватної власності на землю неможливо домогтися відповідальності, стимулювати ініціативу, забезпечити економічну зацікавленість працюючих» [8, с. 13].

Наведене положення не зовсім коректне з позиції економічної теорії. Воно суперечить також зарубіжній і вітчизняній практиці. Мотивація працівників до активної і творчої діяльності детермінується багатьма умовами і чинниками, які безпосередньо не залежать від форми власності на виробничі ресурси. Вони можуть бути задіяні у позитивному плані при будь-якій формі власності на землю та інші ресурси.

Висока мотивація до ефективної виробничої діяльності визначається, насамперед становищем працівника як реального господаря виробництва. Саме це спонукає його сумлінно працювати, творчо та повною мірою використовувати у виробництві свій професійний і творчий потенціал. Тут спрацьовують внутрішні спонукальні мотиви до активної, інтенсивної та творчої праці. Вони самореалізуються незалежно від зовнішніх чинників, що визначають трудову активність і творчість людини праці.

Господар виробництва не обов'язково повинен бути власником усіх використовуваних ресурсів. Суттєві його ознаки – економічна самостійність у виробничій і комерційній діяльності, власність на створений продукт. Гос-

подар виробництва може орендувати землю, одержати її в довічне володіння від держави, навіть з правом успадкування, від цього його статус як господаря не зміниться. Зазначене стосується й інших виробничих ресурсів та коштів. Він може їх використовувати на підставі прокату, лізингу тощо. Нарешті, навіть орендуючи всю ферму, орендар протягом обумовленого часу є господарем на ній, має самостійність у виробничій і комерційній діяльності.

Тому з позиції створення високої мотивації до ефективного господарювання на землю не так вже і важливо, хто конкретно вважатиметься її власником – той, хто на ній працює, держава, місцеві органи влади чи приватний власник.

Земельні ресурси у суспільному виробництві виконують певні економічні функції. На всіх виробничо-технологічних рівнях вони є просторовим базисом для розміщення виробничих потужностей, а в галузі сільського господарства, зокрема, у рослинництві – також й основним засобом та предметом праці (рис. 1).

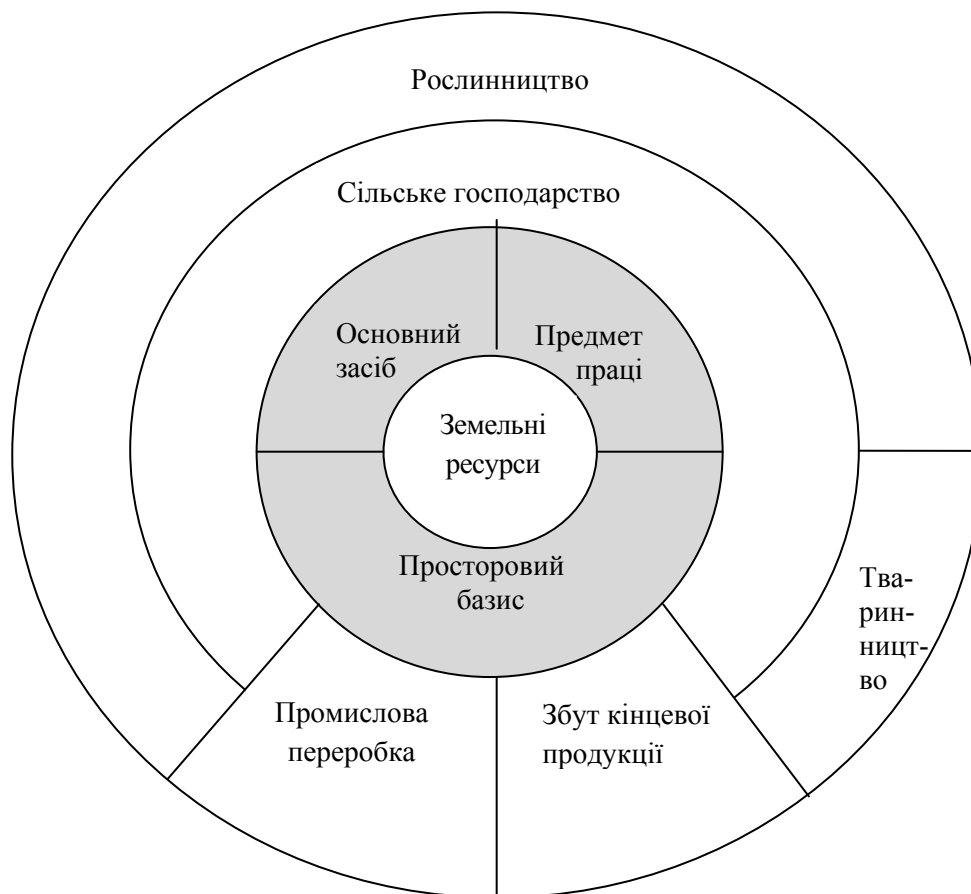

Рис. 1. Економічні функції земельних ресурсів

Джерело: авторська розробка

Відмінність землі від інших засобів виробництва полягає в тому, що вона не є продуктом людської праці, а виникла й існує без будь-якого сприяння з боку людини та є природним утворенням і природною умовою праці. Як продукт природи в первісному стані вона не має вартості, проте містить у собі ті споживчі вартості, якими слід опанувати за допомогою виробничої діяльності. Тому ціна землі ґрунтується на доході, який вона приносить її влас-

нику. Землю не можна ні заново створити, ні збільшити в розмірах, ні замінити якимось іншим засобом виробництва, ні перенести в інше місце, тому вона функціонує там, де створена природою.

Землекористування включає комплексне використання природних чинників (світла, повітря, води, тепла), які необхідні для нормального росту та розвитку рослин. Інтенсифікація землеробства передбачає необхідність чергування сільськогосподарських культур і комбінування галузей, у той час як інші засоби виробництва активно сприяють процесу поділу праці. Якщо сферу промислового виробництва можна визначити і виміряти кількістю затрат праці, то у землеробстві першочергове значення надається природі з її сезонними коливаннями, а ступінь впливу сил природи не може бути виміряна навіть теоретично. Землеробство пов'язується з часто повторюваними і тривалими перервами між часом виробництва й робочим періодом, тоді як використання інших засобів виробництва у більшості випадків збігається з робочим періодом, тобто з процесом прикладання праці.

Аналізуючи значення землі для суспільного виробництва К. Маркс виділяв два поняття: земля-матерія і земля-капітал. Під першим варто розуміти землю (простір), що виникла в процесі її еволюційного розвитку незалежно від волі та свідомості людей і є місцем життєдіяльності людини та джерелом її існування. З того моменту, коли земля в процесі розвитку людського суспільства стає засобом виробництва, вона виступає в новій якості – капіталу. Саме з цієї причини земля є універсальним чинником будь-якої людської діяльності. Відповідність землі основним класичним ознакам капіталу проявляється також в її здатності за участі людської праці приносити дохід і здатності до самозростання. Просте відтворення такого капіталу здійснюється за рахунок природних властивостей землі, а розширене відтворення, як правило, можливе лише при втручанні людини у природні процеси [10, с. 29].

Узагальнивши погляди вчених-економістів на землю як засіб виробництва, нами визначено відмінності землі від інших засобів за низкою особливостей [1; 3; 4; 5]:

1. Є продуктом природи, у той час як інші засоби виробництва є результатом праці людини. Лише родючість ґрунту частково залежить від уречевлених та прямих затрат праці. Відповідно, земля штучно не відновлювана.

2. Є територіально обмеженою. В економічному розумінні це не лише абсолютна обмеженість території, але і відносна обмеженість, що полягає у нестачі території, що володіє певними поєднаннями властивостей і природних умов, найбільш сприятливих для ведення сільськогосподарського виробництва. В якості чинників, що обмежують господарську діяльність, виступають також природні умови, що заважають обробітку ґрунту.

3. Не може бути замінена ніякими іншими засобами виробництва, без неї не може відбуватися процес виробництва у сільському господарстві, особливо у рослинництві.

4. Неоднорідна за якістю, внаслідок чого за однакових вкладень на одиницю площі отримують різну кількість і якість продукції.

5. Результати сільськогосподарського виробництва залежать від місця розташування, розмірів і рельєфу земельних ділянок.

6. Має територіальну протяжність і розміщення ділянок, що дозволяє широко застосовувати у сільському господарстві мобільні машини.

7. За умов дотримання технології вирощування сільськогосподарських культур покращує свої властивості, тоді як інші засоби у процесі використання спрацьовуються, морально старіють, втрачають продуктивні якості.

Отже, на відміну від усіх інших засобів виробництва, які зазнають фізичного та морального зносу і стають непридатними для подальшого використання, земля є вічним засобом використання.

Багатогранність економічних функцій дозволяє окрім описаних властивостей землі як головного засобу виробництва, виділити декілька нових, обумовлених інтенсифікацією використання земельних ресурсів, які необхідно враховувати при оптимізації землекористування:

1) необхідність, на відміну від інших засобів виробництва, комплексного використання поряд із землею природних умов (світла, повітря, води, тепла), що необхідні для нормального росту і розвитку рослин;

2) необхідність чергування сільськогосподарських культур і комбінування галузей, у той час як інші засоби виробництва поглиблюють процес поділу праці;

3) необхідність враховувати сезонність використання земельних ресурсів у безморозні періоди, тобто неспівпадання календарного та виробничого періоду, тоді як використання інших засобів виробництва у більшості випадків є ритмічним протягом року.

Землями сільськогосподарського призначення згідно ч. 1 ст. 22 Земельного кодексу України [6] визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури гуртових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

Процес використання земельних ресурсів у сільському господарстві за будь-яких обставин підпорядковується законам природи та об'єктивним принципам взаємодії природних утворень, до яких належить продуктивний шар землі – ґрунт. Висока залежність сільськогосподарського виробництва від впливу погодно-кліматичних чинників свідчить про необхідність подальшого вдосконалення адаптивних властивостей земельного потенціалу.

Матеріальна основа виробничого потенціалу – це система взаємопов'язаних земельних, біологічних, матеріальних і трудових ресурсів. Тому прискорений ріст потенціалу сільського господарства при обмежених ресурсах можливо забезпечити лише при розміщенні їх на більш продуктивних землях.

Однією зі специфічних складових виробничого потенціалу сільськогосподарського підприємства є агробіокліматичний потенціал – сукупність природно-кліматичних умов, потенційної родючості ґрунту та біологічного потенціалу сільськогосподарських культур і тварин, що перебувають у діалек-

кличному взаємозв'язку. Характер і глибина цих зв'язків визначають, з одного боку, впливом його структурних ланок на ефективність використання живої праці та технічних компонентів виробничого потенціалу, а з іншого – їх впливом на стан і розвиток агробіокліматичного потенціалу. В процесі використання останній перестає бути лише природними, кліматичними чи біологічними чинниками і умовами. Беручи участь у виробництві продукції, він трансформується у потенціал суспільної праці.

З точки зору галузевої ефективності використання виробничого потенціалу земельних ресурсів має важливе значення. Це обумовлено тим, що потенціальні можливості земельних ресурсів в поєднанні з природно-кліматичними умовами відіграють важливу роль у формуванні кінцевих результатів як на мікро-, так і макроекономічному рівнях. А також всі інші складові потенціалу реалізуються лише через ефективне використання у виробничому процесі земельних ресурсів (рис. 2). Тобто, земельний потенціал виступає як основа формування і ефективного використання виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств.

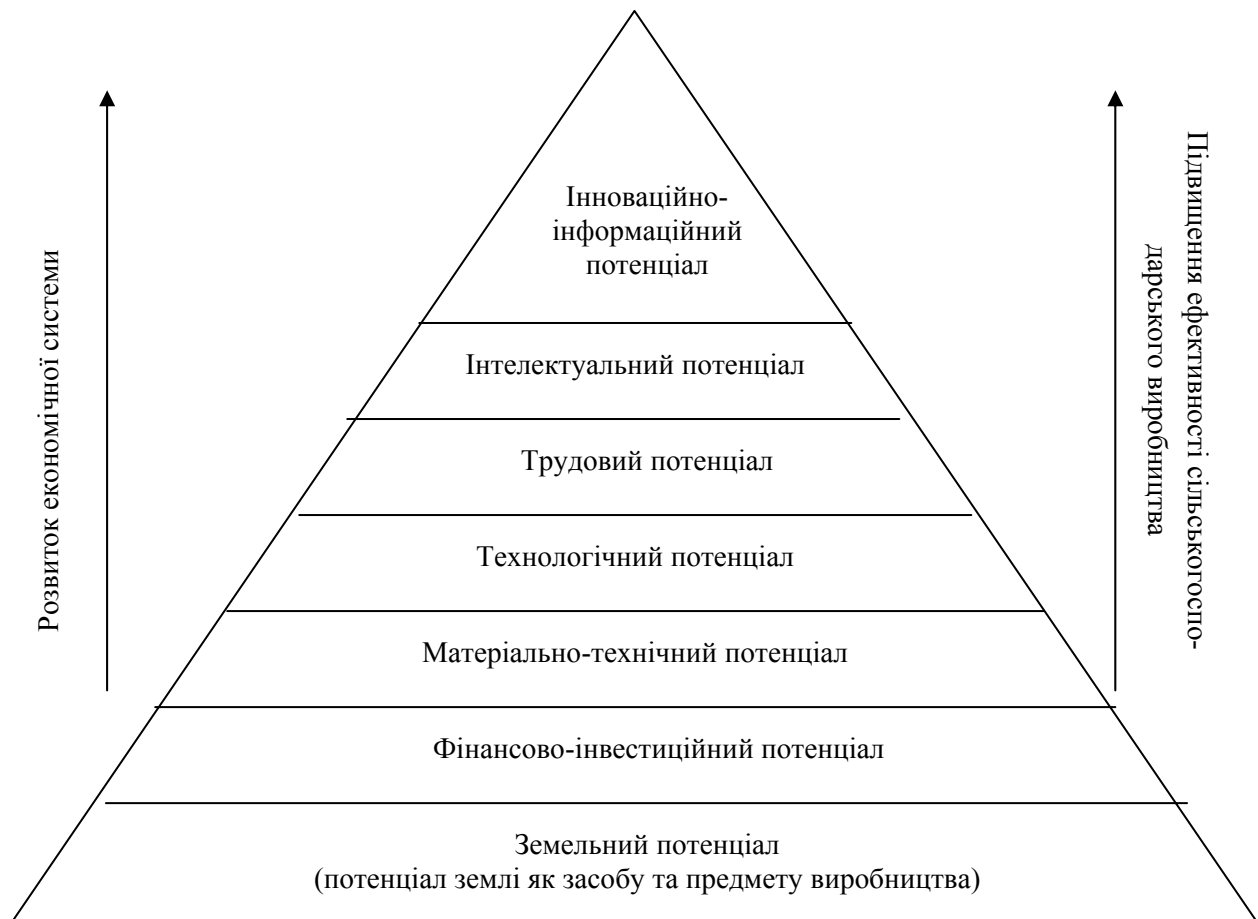

Рис. 2. Місце землі у структурі виробничого потенціалу сільськогосподарського підприємства

Джерело: авторська розробка

На нашу думку, земельний потенціал являє собою сукупність наявних і тих, що можуть бути мобілізовані земельні ділянки відповідної якості та відносини землекористування, що в поєднанні з погодно-кліматичними умова-

ми, потенціалом сільськогосподарських культур і тварин, а також іншими складовими виробничого потенціалу (матеріально-технічний, технологічний, трудовий потенціал) забезпечує одержання максимального рівня результативності виробництва на одиницю вкладень.

Рівень розвитку потенціалу сільського господарства визначається не лише забезпеченістю окремими видами ресурсів, але і значній мірі їх співвідношенням у кожному підприємстві.

Порушення збалансованості елементів потенціалу призводить до зниження його віддачі. У цьому випадку лише лімітуючі ресурси використовуються в повній мірі, а відносно надлишкові – недовикористовуються. Обмежує можливості підвищення ефективності виробництва не лише нестача визначених ресурсів, але також і низька їх якість. Досягнення збалансованості виробничого потенціалу можливе на основі постійного регулювання відповідності між кількісними та якісними характеристиками його елементів.

Досягнення відповідності характеристик природних чинників вимогам, що висувають сільськогосподарські культури – головна і необхідна умова ефективного функціонування сільського господарства. Це можливо досягти за умови використання районованих сортів.

Використання районованих культур є важливою передумовою реалізації їх біологічного та земельного потенціалу. Однак в умовах значної диференціації ґрунтово-кліматичних умов сільськогосподарського виробництва виникає об'єктивна необхідність регулювати якість середовища обробітку культур. Хоча родючість є об'єктивною властивістю ґрунту, однак вона може змінюватися разом зі зміною рівня розвитку продуктивних сил. Тому недостатній розвиток окремих складових земельного потенціалу може бути компенсовано за рахунок використання добрив, зміни агротехнології, меліорації та інших капітальних вкладень у земельні ресурси.

Мінеральні добрива є одним з важливих елементів реалізації земельного потенціалу, а також виробничого потенціалу і дають можливість безпосередньо впливати на родючість ґрунту. Застосування їх найбільш дієво лише при умові досягнення у процесі виробництва збалансованості та пропорційності при внесенні азотних, фосфорних, калійних елементів живлення. Вона визначається потребами сільськогосподарської культури у конкретних видах мінеральних добрив і особливостями хімічного складу ґрунту. Ефект від внесення у ґрунт мінеральних добрив чітко збалансованих по всіх компонентах і нормах у кожному конкретному випадку залежить головним чином від способів та термінів внесення [2, с. 48].

В умовах скорочення трудових ресурсів у сільській місцевості, використання біологічного потенціалу сільськогосподарських культур і тварин все більшою мірою визначається забезпеченістю, продуктивністю та збалансованістю технічних засобів виробництва. Також для розвитку виробничого потенціалу необхідно розвивати і вміння людей, що приводять у рух і сполучають всі його елементи.

Земля як засіб виробництва має особливу якість – родючість, яка, на відміну від інших засобів виробництва, в процесі використання не лише не

втрачається, а, навпаки, при правильному поводженні з нею постійно поліпшується. Наявність цієї властивості робить ґрунт засобом сільськогосподарського виробництва і однією з найважливіших продуктивних сил. Циклічність ґрунтових процесів і режимів, висока інтенсивність біогеохімічних циклів органічної речовини й енергії забезпечують стабільне функціонування агроєкосистеми та відновлення родючості ґрунтів шляхом саморегуляції, а при систематичному застосуванні ґрунтоутворювальних технологій створюється основа для розширеного відтворення родючості за рахунок відновлення спроможності ґрунту адекватно реагувати на вплив зовнішніх чинників культурного ґрунтоутворення. Завдяки родючості земля має специфічну особливість, яку прийнято називати продуктивною силою землі та яка може бути безмежно підвищена шляхом застосування капіталу, праці та результатів науково-технічного прогресу. Функція землі як засобу виробництва, обумовлює ефективне застосування наступних капітальних вкладень, які можуть забезпечувати прибуток без будь-якої втрати попередніх витрат, тобто при раціональному використанні земля не амортизується і морально не старіє. Однак для неї характерна неоднакова продуктивність наступних витрат, що зумовлено відмінностями у родючості різних типів ґрунтів.

Оскільки головним засобом виробництва у сільському господарстві виступає не вся земля, а лише її продуктивна частина – ґрунтовий покрив, то саме родючість ґрунту відіграє особливу роль і визначає економічне значення і місце землі серед інших природних ресурсів.

Нами проведена класифікація видів родючості ґрунту в залежності від:

1) рівня капітальних вкладень у землю:

- природна родючість – результат тривалого ґрунтового процесу, визначається механічними, фізичними, хімічними, фізико-хімічними і біологічними властивостями, а також кліматичними умовами, що виражає природний запас поживних речовин у ґрунті без здійснення додаткових капітальних вкладень;

- штучна родючість – створюється в результаті інтенсифікації сільськогосподарського виробництва (проведення агротехнічних прийомів, інтенсивного використання добрив, засобів захисту рослин, використання стимуляторів росту рослин, проведення меліоративних заходів, зрошення) та високих норм капітальних вкладень на одиницю земельної площі;

- ефективна (економічна) родючість – оптимальне поєднання природної та штучної родючості ґрунту на основі використання науково обґрунтованих норм капітальних вкладень на одиницю площі.

2) досягнутого рівня використання землі:

- фактична родючість – досягнутий рівень родючості на даний момент часу з урахуванням існуючого рівня природної родючості, погоднокліматичних умов, що склалися та рівня розвитку продуктивних сил;

- потенційна родючість – максимально можливий рівень родючості ґрунтового покриття, який може бути досягнутий за оптимальних погодних умов, високого рівня розвитку продуктивних сил з використанням досягнень науково-технічного прогресу;

3) за метою визначення:

- абсолютна родючість – характеризується абсолютними значеннями механічних, фізичних, хімічних, фізико-хімічних і біологічних характеристик ґрунту;

- відносна родючість – можливість ґрунту щодо забезпечення необхідними елементами для росту тієї чи іншої культури (ґрунт родючий для одних культур може не бути родючим для інших); порівняльна оцінка родючості земельної ділянки за балом бонітету з іншими земельними ділянками, порівняння середнього рівня родючості ґрунту по підприємству з іншими підприємствами тощо;

4) за місцем визначення:

- локальна родючість – рівень родючості ґрунту на рівні окремої земельної ділянки;

- рівень родючості земель на рівні окремого суб'єкту господарювання;

- родючість земель регіону – рівень родючості ґрунту на рівні районів, області;

5) за рівнем відтворення ґрунту:

- спадна родючість – негативний баланс гумусу в сівозміні, що зумовлює зниження родючості ґрунту, звужене відтворення;

- стала родючість – бездефіцитний баланс гумусу в сівозміні, що не впливає на зміну характеристик ґрунту, просте відтворення ґрунту;

- зростаюча родючість – додатний баланс гумусу в сівозміні, що поліпшує характеристики ґрунту, розширене відтворення ґрунту.

Кожен вид родючості ґрунту вказує або на його природну та історичну сутність, соціально-економічний зміст, або на можливості безпосереднього використання людиною в певній мірі і порівняльну характеристику. У господарській діяльності на землі людина має справу з одним рівнем родючості як інтегральною властивістю ґрунту незалежно від тих чинників і джерел, що її визначають.

Родючість ґрунту, оскільки вона проявляється у кінцевих результатах виробництва – це економічна категорія, але категорія особливого роду. В якості джерел родючості виступають у своєрідному переплетенні біологічні, агротехнічні, організаційно-господарські та економічні чинники, які різнорідні по своїй природі і неоднакові за характером і силою впливу на вихід продукції. Вплив кожного з них проявляється не ізольовано від інших, а в комплексі. При цьому результат взаємодії чинників не зводиться до простого їх сумування, а проявляється у вигляді синергетичного ефекту. Згідно закону Вільямса: «жоден з фундаментальних екологічних (фізіологічних) факторів не може бути замінена (компенсована) іншими факторами... всі фактори життєдіяльності рослин безумовно рівнозначні» [9, с. 11]. Згідно цього Закону для того, щоб підвищити родючість ґрунту необхідно впливати одночасно на всі чинники. Односторонність впливу в землеробстві може мати негативні наслідки і призвести до виникнення проблем. Тому основним завданням землеробства є створення таких умов середовища, в яких би всі чинники росту і розвитку рослин були б в оптимальній кількості та співвідношенні.

Просторова територіальна обмеженість землі не означає обмеженість її продуктивної сили ґрунтових ресурсів. Поряд з природними властивостями ґрунту на родючість землі здійснює вплив розвиток продуктивних сил та характер виробничих відносин. Систематично обробляючи землю і змінюючи її властивості людина перетворила природну родючість в предмет чи продукт своєї праці. З розвитком науково-технічного прогресу змінюються також і засоби, за допомогою яких елементи ґрунту стають придатними для використання. Тому на сучасному етапі розвитку виробничих відносин родючість землі виступає в більшій мірі не природною властивістю землі, а повторно набутою в результаті господарського використання.

Висновки. Отже, поширення частки власних земель у структурі землекористування опосередковано свідчать про ступінь розвитку ринкових процесів у країні. У процесі реформування аграрної сфери економіки слід максимально забезпечити соціальну справедливість розподілу землі як унікального ресурсу. Забезпечення права приватної власності на землю сільськогосподарського призначення покликано сприяти підвищенню не лише економічної ефективності землекористування, а й збереженню корисних властивостей землі для майбутніх поколінь.

Потенціал землі, зокрема той, що визначається об'єктивними чинниками, реалізується у виробничому процесі, який забезпечує одержання сільськогосподарської продукції, лише внаслідок доцільної діяльності людини, обумовленої суб'єктивними чинниками. Вплив людини на природно-генетичний потенціал землі, поліпшення його використання у сільському господарстві сьогодні все більшою мірою визначається зростаючою продуктивною силою праці та уречевленими елементами виробництва у вигляді засобів інтенсифікації, що визначаються рівнем науково-технічного розвитку держави.

Особливості сільського господарства обумовлені застосуванням біологічних засобів виробництва, то регулювання збалансованості елементів виробничого потенціалу представляє складний процес, оскільки потенційні можливості сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень можуть бути реалізовані у повній мірі лише у певних ґрунтово-кліматичних умовах.

Список використаних джерел:

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: [підручник] / В. Г. Андрійчук. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. Горянский В. Ф. Виробничо-економічний потенціал АПК / В. Ф. Горянский. – К.: Урожай, 1990. – 158 с.
3. Гуторов О. І. Земельний ресурсний потенціал та проблеми його раціонального використання / О. І. Гуторов. – Харків: Харківський національний аграрний університет, 2002. – 70 с.
4. Данилишин Б. М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов. – К.: РВПСУ НАНУ, 1999. – 719 с.
5. Добряк Д. С. Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві: [монографія] / Д. С. Добряк, А. Г. Тихонов, Н. В. Гребенюк. – К.: Урожай, 2004. – 134 с.
6. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/print1365093885243700>.

7. Мельник Л. Ю. Економічна теорія на межі тисячоліть. Навчальний посібник / Л. Ю. Мельник. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 748 с.

8. Месель-Веселяк В. Я. Форми господарювання і земельні відносини в сільськогосподарському виробництві України / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 1996. – № 12. – С. 12 – 19.

9. Оптимизация использования и охраны земельных ресурсов: теоретический аспект / Под ред. В. П. Цемко; АН УССР, Совет по изуч. прир. сил УССР. – К.: Наукова думка, 1989. – 290 с.

10. Россоха В. В. Методичні підходи до оцінки потенціалу земельних ресурсів / В. В. Россоха // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 29 – 35.

11. Туган-Барановський М. І. Політична економія. Курс популярний / М. І. Туган-Барановський. – К.: Наукова думка, 1994. – 263 с.

12. Чаянов А. В. Избранные произведения: Сборник / Сост. Е. В. Серова. – М.: Московский рабочий, 1989. – 368 с.

Рецензент – д.е.н., професор Махмудов Х. З.

УДК 338.439.5 (477)

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ: РОЛЬ І ЗАВДАННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Березін О.В., д.е.н., професор

Вищий навчальний заклад Укоопспілки

«Полтавський університет економіки і торгівлі»

Приділено увагу механізмам забезпечення ефективного функціонування національного споживчого ринку, ролі і завданням аграрних підприємств у цьому аспекті як основного джерела його ресурсної підтримки.

Ключові слова: ефективність, ринок, продовольча безпека, аграрні підприємства, економічний механізм.

Постановка проблеми. Нині залишається значною залежність національного продовольчого ринку від імпорту товарного забезпечення. Тому важливо поглиблювати дослідження щодо забезпечення ефективного функціонування аграрних підприємств як основного джерела виробництва продовольства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на безліч публікацій, які розкривають окремі аспекти функціонування аграрних підприємств як джерела товарного насичення національного продовольчого ринку, ефективність господарської діяльності згаданих суб'єктів залишається переважно низькою. Таким проблемам присвячені наукові розвідки Бойка В.І., Волощенко Л.Ю., Кочеткова О.В., Ленівової Г.В., Осташко Т.О., Саблука П.Т., Трегобчука В.М., Шпичака О.М., Шубравської О.В., Юрчишина В.В., Якуби К.І., Яценка В.М. та ін. Отже, потребують подальшого дослідження питання щодо ролі і завдань аграрних підприємств у забезпеченні ефективного функціонування національного продовольчого ринку.

Постановка завдання. Розкрити роль і визначити завдання аграрних підприємств як основного джерела товарного насичення національного продовольчого ринку та забезпечення його ефективного функціонування.